

ELS HIPOGEUS A MATARÓ. Estat de la qüestió i darreres descobertes¹

Aquesta comunicació tan sols pretén ser un compendi dels hipogeus de Mataró: els estudis que s'han publicat fins ara, amb una relació dels hipogeus allà continguts i un petit estudi dels que no s'han ressenyat, principalment per haver estat descoberts els darrers anys. Som conscients que parlarem tan sols d'una petita part dels hipogeus existents a la ciutat, ja que la gran majoria o no han estat estudiats o no s'ha publicat el seu estudi. Per tant, creiem que seria molt necessari de fer un llistat complet de tots els hipogeus existents, els quals resten protegits com a Patrimoni Arquitectònic de la Ciutat, que en cataloga un total de cinquanta en el nucli urbà, tot i que la gran majoria no s'han estudiat. La comunicació inclou totes les plantes i alçats dels hipogeus que han estat documentats (divuit), fet que serà de gran utilitat atès que aquestes plantes actualment estan disperses en moltes publicacions diferents.

ESTAT DE LA QÜESTIÓ²

Estudis publicats fins ara

El 1962 és la data de la primera publicació on es parla dels hipogeus de Mataró. Concretament, s'esmenta l'hipogeu de can Xammar, en el transcurs del *I Simposium Internacional de Recerques Anhistòriques*, patrocinat pel CIRA (Centre Internacional de Recerques Anhistòriques) que es va fer a Barcelona.³ Tot i això, Marià Ribas esmenta que el 1956 «es va descobrir el primer hipogeu de Catalunya, a sota l'antic cementiri de la plaça del Fossar Xic».⁴

Mataró, i de retruc el Maresme, ha estat segurament la comarca on s'ha fet més estudis sobre els hipogeus i on se n'han inventariat més, lògicament pel fet d'haver-se estudiat en profunditat. Ribas, el 1963 enumerava ja força hipogeus, d'alguns dels quals no n'explicava cap detall: carrer de Barcelona núm. 39; carrer de Santa Maria núm. 9; carrer Nou núms. 9 i 18; plaça Gran núm. 2; carrer de la Palma núm. 12; Carreró núm. 18; plaça de Sant Cristòfor núm. 5; plaça del Beat Salvador núm. 4.⁵ L'any següent, el 1964, ja deia que coneixia l'existència de vint-i-tres hipogeus dins el casc antic de Mataró, i «otros tantos que se hallan diseminados» tot i que molts no els havia pogut explorar ja que estaven tapiats o tenien grans despreniments de terres que ho feia inviable».⁶ Tal i com es pot veure en el plànol publicat per Ribas, aquests hipogeus es troben tots dins la zona

de la Iluro romana, i on més se'n localitzen és al voltant de la plaça Gran, la plaça del Beat Salvador i el carrer Nou.

Posteriorment, el 1967, es va presentar una comunicació en un congrés francès per part d'Illa, Roca, Mas, Barbena i Lleonart.⁷ A part de publicar el croquis de sis hipogeus mataronins, en el plànol en detallen setze, en aquest cas, uns quants fora de l'àmbit d'Iluro i un, fins i tot, fora de les muralles del segle XVI.

A inicis dels setanta del segle XX es va fundar el Grup de Recerca d'Arqueologia Subterrània, una secció del Museu de Mataró, que fou cabdal per avançar en el coneixement i estudi dels hipogeus mataronins, publicant els seus estudis, sobretot, a la revista francesa *Subterranea* i en les memòries anuals del Museu de Mataró.

A partir dels anys vuitanta del segle XX es van començar a incloure els estudis i plantes dels hipogeus en les diferents excavacions arqueològiques que es feien, especialment a l'entorn per protegir la Iluro Romana, on hem documentat quatre memòries amb els seus resultats.

El 1994 Checa i Serra fan un inventari dels hipogeus publicats fins aleshores a la revista *Chthonia*, una trentena, on ens resumeixen les seves característiques, sense tenir en compte altres publicacions com la revista *Subterranea*.⁸ Els autors destaquen els següents de Mataró: can Sisternes, plaça del Beat Salvador núm. 4, can Xammar, Fossar Xic i baixada de Sant Simó 2. La comunicació inclou la planta d'un hipogeu inèdit fins avui dia: l'hipogeu de can Català de Valldeix.

L'any 2009 en Pere Benito va presentar una comunicació a les Jornades de Saint Martin-le Vieux, prop de Carcassona.⁹ Allà feia un inventari dels hipogeus esmentats a la bibliografia en l'àmbit de Catalunya, enumerant-ne un total de cent divuit, ubicats sobretot al Barcelonès, Vallès Occidental (Castellar del Vallès, Sabadell i Terrassa) i el Maresme (Mataró i Vilassar). De Mataró va relacionar els següents: Fossar Xic, can Xammar, can Sisternes, Baixada de Sant Simó núm. 2, plaça del Beat Salvador núm. 4, carrer Barcelona núm. 48, carrer Nou núm. 29, carrer de la Palma núm. 12, plaça Gran núm. 2, carrer d'en Magí núm. 5, can Vilardell, can Pou i can Palauet.

ELS HIPOGEUS A MATARÓ

Ribas, en la monografia del 1963 esmenta que:

«Les que portem excavades en el casc antic de Mataró, per la manca d'elements no les podem situar a un temps determinat, però podem deduir les més velles del segle XI. El conjunt omple els temps medievals fins a principis del segle XVIII, en el curs del qual la major part foren omplertes de terra i aparedada la seva entrada, segons ens ho demostra la ceràmica i les monedes trobades en la terra sobreposada».¹⁰

Aquest fet ha quedat també constatat especialment en els hipogeus que s'han excavat amb tècniques arqueològiques els darrers anys. Sembla clar que entre el segle XVIII i el segle XIX molts dels hipogeus es reomplen de "runa", segurament per evitar el seu esfondrament, i deixen de tenir ús. Un cas molt prematur d'inutilització és el del carrer de la Palma núm. 35, que els arqueòlegs daten durant la primera meitat del segle XVIII, el del carrer Nou núm. 29, on es va trobar ceràmica catalana del segle XIX o, especialment, al carrer de Barcelona 55, on es troba una gran quantitat de ceràmica catalana que portà els arqueòlegs a datar el seu desús com a molt a inicis del segle XIX. També el de la plaça Gran núm. 8 es va reomplir a finals del segle XIX o inicis del XX.

També podem datar la seva construcció. Fugint de pensar que alguns poden tenir datació romana, pensem que difícilment li podem donar origen medieval i, si de cas, ja a la baixa edat mitjana. Entre els pocs que s'han excavat amb tècniques arqueològiques, podríem parlar del de la plaça Gran núm. 8, on els murs de les parets estan datats entre finals del segle XV i inicis del XVII, o bé el del carrer de la Palma núm. 35, fet en unes cases construïdes entre els segles XVI-XVII. Un cas excepcional és el del carrer Nou núm. 29, on un dentell en una de les galeries porta la data de 1790, sense saber si és la data de la construcció o bé d'una reforma. Checa i Serra diuen que en un sol cas està documentada una inscripció, la qual és situada sobre la porta de la cel·la de ca l'Armera, a Barcelona, amb sis lletres poc clares i l'any 1791 o 1794.¹¹ Amb això esmenten que:

«habitualment la datació ha vingut donada per la de l'edifici on es trobava l'entrada de l'hipogeu. Però considerant la dificultat de datar amb precisió aquest edifici, i de demostrar la contemporaneïtat de la construcció de l'edifici i la de l'hipogeu, aquesta datació té poca fiabilitat. Els elements de datació esmentats defineixen un marge cronològic comprès entre els segles XV i XVIII».

Relació dels hipogeus documentats, ordenats per la data del seu estudi o la seva intervenció:

Carrer de la Palma núm. 14 (Can Xammar)¹²

«La galeria d'entrada està oberta travessant una gruixuda paret romana, i comunica a una fornícula. Perpendicularment una altra galeria de major longitud dóna accés a una cambra circular. Altres galeries d'orientacions oposades es distribueixen en forma de catacumba per a comunicar, primerament, amb una segona cambra circular que té una fornícula a un costat; després, amb una tercera cambra circular de dos nínxols a cada costat i un pas estret al centre, pel qual es baixa a notable profunditat per un extens tram de setze graons. La quarta cambra, amb bancs a cada costat, té al fons una reduïda obertura de comunicació amb un pou de parets de pedres i morter de calç que probablement ja serví en època romana. Per totes les parets hi ha una distribució de nínxols que no conserven cap ordre de col·locació. Les seves formes i mides són variables. És interessant la construcció d'alguns nínxols que repeteixen

exactament els de l'hipogeu del Fossar Xic. Amb disposició horitzontal, dibuixen dues corbes simètriques a la part superior, unides centralment en un punt més alt que acaba amb una creu gravada». (Aquest hipogeu fa molt anys que es va destruir, quan es va urbanitzar el sector).

Plaça del Fossar Xic¹³

«L'entrada de l'hipogeu del Fossar Xic està situada a la mateixa plaça, a l'extrem d'una estreta galeria de molt pendent. Comunica amb una altra galeria transversal a l'extrem de la qual segurament hi havia l'entrada primitiva, que fou inutilitzada en construir-se els edificis de la plaça. Continua la galeria formant diversos trams en diverses direccions fins arribar a dues cel·les o criptes, una enfront de l'altra. La més petita és de planta quadrada i la més gran de planta circular coberta de cúpula. Uns bancs construïts al mateix terreny segueixen el seu contorn. A les parets tenen alguns nínxols. A la primera n'hi ha tres i a la més gran cinc, i un a cada extrem de totes les galeries. Els nínxols, doncs, sumen tretze, en total. A la part superior de cada nínxol hi ha gravada una creu, que manifesta el seu caràcter religiós».

Plaça del Beat Salvador núm. 4¹⁴

«Tiene su entrada en el extremo norte de unos sótanos que se hallan a una profundidad de unos cuatro metros con relación al nivel exterior. Empieza con un pasillo ligeramente curvado que da acceso a una habitación provista del clásico banco. Del centro de la misma, parte otra galería que termina en una segunda habitación con el banco en su contorno. Este hipogeo es el único caso que se presenta sin ninguna hornacina en las paredes».

Baixada de Sant Simó núm. 2¹⁵

«Su entrada se halla escondida bajo una trapa situada en la entrada de la casa. Allí empieza la primera galería, a una cierta profundidad, prolongándose con varios tramos en distintas orientaciones, cruzando la calle para terminar bajo las casas del otro lado. La cámara final es reducida, con tres nichos juntos, conservando el espacio central la misma anchura de la galería. Los antepechos están a una altura adecuada para servir de banco. En las paredes de las galerías se distribuyen varias hornacinas, una de ellas constituye un doble fondo y una interesante altura».

Baixada de Sant Simó núm. 13-17 (Can Sisternes)¹⁶

En aquest indret es conserva el que segurament és el complex d'hipogeus interconnectats més important estudiat a Mataró. En total, n'hi ha tres, essent el núm. II de grans dimensions.

I: L'accés inicial es va fer mitjançant un pou situat al pati de la casa, pel qual es va baixar 6 metres en vertical per arribar a un passadís amb molta sorra on

van observar dos nínxols, amb la qual cosa la sospita que es tractés d'un hipogeu es va confirmar. Els passadissos presentaven molts despreniments de terra i van haver de ser netejats. En un extrem de la galeria es va trobar una paret que, en enderrocar-la, va comunicar amb una paret de la casa núm. 15. En l'extrem oposat d'aquesta galeria es va trobar una sala circular, coberta amb cúpula i amb una banqueta al contorn.

II: Es va descobrir en buidar la sorra tova del terra de la sala de l'hipogeu I. Mitjançant un petit pou, es va sortir en una galeria amb fort pendent que va conduir a una altra sala rodona, amb cúpula i una banqueta al contorn, amb un molt bon estat de conservació. En direcció contrària es va haver d'extreure molta sorra fins que la galeria, després de 20 metres, va conduir a una altra paret que donava a una habitació de can Sisternes. Enmig d'aquest tram de galeria en sortia una altra, amb nínxols a les parets, que conduïa a dues reduïdes sales amb les banquetes al contorn. Aquest darrer tram tenia molt pendent.

III: L'entrada estava tapiada en una paret de la casa núm. 13. La galeria d'entrada, al cap de tres metres, creua perpendicularment per damunt de l'hipogeu núm. I, per finalitzar en una sala circular amb un nínxol i una banqueta al contorn.

Carrer d'en Palau núm. 32 (Can Palauet)¹⁷

Aquest hipogeu encara es conserva, tot i que habitualment té l'entrada tapada per plafons de les exposicions que habitualment s'hi fan. Segons els autors de l'article del 1967, l'hipogeu té un llarg passadís amb graons, d'1.80 metres d'ample, fets de grans pedres. Els murs són construïts per pedres grosses i la volta és molt alta, de 3 o 4 metres. Comença amb un passadís amb escales, amb molts nínxols a banda i banda. Un pou comunica l'hipogeu amb la casa veïna. L'hipogeu finalitza amb una sala rodona, de petites dimensions i amb una bancada. Els autors destaquen dos aspectes: l'origen probablement romà i la proximitat del pou i la sala final. Avui dia aquest origen romà queda pràcticament descartat.

Carreró núm. 20 (Can Cruzate)¹⁸

Els primers catorze metres de l'hipogeu són moderns. Una escala de 7 metres condueix a un passadís que, en forma d'L, ens porta a la sala final, rectangular, amb banqueta i una curiosa cúpula. La volta està inicialment recoberta per rajoles. De nínxols, n'hi ha molt pocs en les galeries, però on destaquen és a la sala final, amb un de gran en cada una de les tres parets. L'any 1967 els autors esmentaven que recentment fou utilitzat per emmagatzemar les carns de l'escorxador. Aquest hipogeu encara es conserva en bon estat.

Carrer Nou núm. 23 (Can Mercader)¹⁹

L'entrada d'aquest hipogeu està oculta per una trapa. L'inici té fort pendent mitjançant una escala amb graons de rajola, el mateix material de la volta. En

aquest primer tram les parets són d'argamassa. Un passadís que marxa cap la casa veïna està obstruït. El mal estat de l'hipogeu no permet explorar-lo, però els propietaris diuen que un dels passadissos acaba en una gran sala després d'un fort pendent.

Carrer d'en Moles núm. 18 (Can Vallmajor)²⁰

Can Vallmajor té el pati contigu a la muralla. Els autors consideren que això fa interessant la presència de l'hipogeu, ja que podria permetre una fugida. Tot i això, els autors van constatar que l'hipogeu no sobrepassava la muralla. L'entrada és un llarg passadís amb una escala descendent. Poc abans d'arribar al final, surt un passadís cap a tramuntana que en pocs metres condueix a una sala circular, voltada d'una banqueta. Aquest darrer passadís no té cap nínxol, no així el passadís d'entrada.

La Riera núm. 1 (Canaletes)²¹

En aquest cas, també es troba a tocar de la muralla, al costat de l'antiga porta de Barcelona. Destaca la gran profunditat que té l'hipogeu, uns nou metres. Després d'un llarg passadís en forma de C, amb nínxols als inicis o finals dels diferents girs, s'arriba a un lloc des d'on surten dos passadissos amb sala final, les dues rodones, amb banqueta, i una d'elles amb una columna de rajola al mig. Aquesta columna antigament era feta de sorra.

Carrer de Barcelona núm. 48²²

L'accés a l'hipogeu es fa mitjançant el celler, situat quatre metres sota el nivell del carrer. La galeria comença descendent, amb les parets de pedra i calç, tenint en compte que el terreny és argilós, i hi ha nínxols a banda i banda per il·luminar. La continuació de la galeria principal presenta poc desnivell i gira a llevant fins que queda sense sortida. Poc abans s'obre una altra galeria que després d'un altre gir finalitza en una sala quadrada, sense banqueta i amb força nínxols. Al llarg de les galeries hi ha molts nínxols a les parets. Es destaca que aquest hipogeu és a tocar de la muralla.

Can Vilardell de Cirera²³

Es tracta d'una masia situada al veïnat de Cirera i documentada des del segle XIII. L'entrada de l'hipogeu es troba en una cambra a tocar del celler de la masia. Actualment es conserva en bon estat. Destaca especialment una simbologia que hi ha en el dentell d'entrada i que, tot i que se li havia atribuït al catarisme, sembla que segurament és maçònica. L'única galeria no té gaire desnivell i té dos girs de 90° abans de finalitzar, en aquest cas sense sala, però amb una banqueta a l'entorn. En els girs presenta nínxols per a la il·luminació.

Can Pou de Sant Martí de Mata²⁴

Can Pou és una masia situada al veïnat de Sant Martí de Mata, documentada des del segle XII. La gran característica d'aquest hipogeu és que la seva entrada no es troba en l'interior de la masia, sinó que es troba en un extrem del pati davanter, a uns quinze metres de la façana. La galeria comença amb una mica de pendent, fins que a partir del primer gir gairebé no presenta desnivell. A partir d'aquest gir hi ha nínxols en les parets, i després de dos girs més arriba a una gran sala, amb una altura d'uns 2 metres, de forma quadrada, amb una banqueta en un costat. Aquest hipogeu es conserva en bon estat.

Carrer d'en Magí núm. 5 bis²⁵

Descoberta la volta d'un hipogeu en motiu d'unes rases fetes per la Companyia del Gas, davant del núm. 5 bis. Estava terraplenat i no es va poder estudiar.

Plaça Gran núm. 2²⁶

L'única referència d'aquest hipogeu és la comunicació de Bonamusa i Clariana, on es diu que «per acabar aquesta relació de vestigis dels subsòls de la Plaça Gran, volem esmentar un document de l'any 1463 donat a conèixer pel Sr. Josep M. Colomer que fa referència a l'existència d'un hipogeu o construcció subterrània que es trobava en la plaça. Per altra banda, cal constatar l'existència de dos hipogeus localitzats, les entrades dels quals es troben en el rectangle de la plaça, una a la part nord, casa núm. 2 i l'altra, actualment obstruïda, en la part est, núm. 5 del carrer d'en Magí».

Camí Ral núm. 338²⁷

Aquest hipogeu surt del darrere de la casa, la qual té la paret posterior al pas de la muralla d'en Titus. Mitjançant unes escales passa per sota d'aquest passadís i per sota de la muralla, endinsant-se sota les cases del carrer de Barcelona.

Carrer Onofre Arnau núm. 12²⁸

Descoberta de la volta de l'hipogeu amb motiu d'unes rases fetes per la Companyia del Gas. Estava terraplenat i no es va poder estudiar.

Carrer Nou núm. 29²⁹

En enderrocar la casa el març de 1976, es posà al descobert l'entrada d'un hipogeu, la qual estava tapiada. En l'interior es trobaren diversos materials ceràmics, molt fragmentats, la major part ceràmica catalana del segle XIX. Es tractava de dos hipogeus, quedant el més antic inutilitzat per la construcció del nou. En l'entrada de la galeria antiga hi havia una llinda amb la seva data de construcció, el 1790.

Carrer de la Palma núm. 12³⁰

Fou redescobert el 1987 al costat del que havia estat can Xammar. L'entrada de l'hipogeu és des del magatzem de l'antiga forneria. Part de la galeria d'entrada es va destruir i l'accés es va haver de fer mitjançant un forat, sense poder examinar part de la primera galeria que es troba totalment coberta i reomplerta. Després d'un gir de 90°, s'inicia el segon tram de galeria, amb petit pendent i molts nínxols en les parets, que un altre gir de 90° ens condueix a la galeria final, també amb nombrosos nínxols, i que ens condueix a la sala circular, amb una banqueta a l'entorn. En total, l'hipogeu presenta catorze nínxols de diferents dimensions. Aquest hipogeu fou destruït per la construcció actual.

Carrer de Barcelona núm. 55³¹

En fer excavacions en aquesta casa, situada en l'àmbit d'Iluro, van excavar una claveguera romana que havia estat aprofitada en època moderna com a hipogeu. Les parets de la claveguera eren formades per carreus ben treballats d'*opus quadratum*, col·locats en sec i calçats, en algunes zones, per altres pedres més petites i fragments ceràmics.

L'hipogeu estava totalment amortitzat per terres argiloses, soltes i humides de color marró fosc, i per molta ceràmica catalana, oscil·lant entre els 40 i 98 centímetres de potència. Aquesta ceràmica es podia agrupar en dos grans blocs: la terrissa i la ceràmica decorada. Les peces més antigues corresponen a plats de la "ditada" datables entre finals del segle XVII o inicis del XVIII. Les més modernes corresponen a produccions de la "cirereta" datables dins la segona meitat del segle XVIII. També van aparèixer algunes peces de vidre i objectes de metall. Els arqueòlegs creien que el farciment de l'hipogeu es va fer de manera ràpida, atesa l'homogeneïtat de la ceràmica apareguda al seu interior. Es va tapiar l'entrada de l'hipogeu i es va farcir, segurament durant la segona meitat del segle XVIII o, com a molt, inicis del segle XIX.

Plaça Gran núm. 8³²

En el projecte de construcció/rehabilitació d'aquesta casa es va fer la preceptiva excavació arqueològica per situar-se en l'àmbit de la ciutat romana d'Iluro, on es van trobar dos hipogeus.

Hipogeu 1: Es va descobrir la coberta de l'hipogeu, construïda després d'excavar el subsòl, en forma de volta de llibre (s. XVI-XVII). De la mateixa datació són els murs de l'hipogeu, fets de pedres i calç groga el de llevant i de pedres i maons units amb calç groga el de ponent.

El reompliment d'aquest hipogeu són sorres, carbons i material constructiu, i en la colmatació per evitar el seu esfondrament s'ha trobat material ceràmic (plat, greixonera, gerra, servidora, gibrella, escudella, càntir...). Tots aquests materials estan datats als segles XIX-XX.

Hipogeu 2: D'aquest hipogeu tan sols es va documentar la seva coberta, que és de maó unit amb morter de calç, material datat els segles XVI-XVII.

Carrer de la Palma núm. 35³³

L'habitatge es va construir durant els segles XVI-XVII. L'amortització de l'hipogeu fou durant la primera meitat del segle XVIII. L'entrada de l'hipogeu té un passadís orientat de llevant a ponent, amb una sèrie de graons per accedir-hi, excavats al sauló. Actualment, l'hipogeu es troba sota la paret mitgera que separa el núm. 35 del 37 i, per això, no es va poder seguir la seva excavació. Evidentment, es tractava d'una sola casa de dos còssos com a mínim fins al segle XVIII.

Carrer de Santa Maria núm. 22 (Illa de can Cruzate)³⁴

Durant les excavacions que es dugueren a terme a la part propera a la plaça Gran de l'Illa de can Cruzate, es va trobar l'entrada d'un hipogeu. De fet, potser el que estranyaria és que en un espai tan "medieval" com aquell tan sols n'aparegués un.

L'hipogeu està format per un petit àmbit quadrangular sota de la mateixa entrada i un passadís subterrani que s'endinsa en direcció a la plaça Gran. Es troba amortitzat de runa (s. XX) i amb la volta enfonsada, segurament a causa del pes de l'enderroc que es va fer en la finca. L'hipogeu està cobert amb una volta de maons rectangulars en el punt on no està excavat al terreny. El corredor presenta un fort pendent.

Can Català de Valldeix

Aquest hipogeu es va redescobrir a finals del segle XX, quan es van fer importants obres a la masia. La seva entrada estava al celler, tapiada i, al seu davant, s'havia construït un cup, a finals del segle XIX o a inicis del XX. Ara s'ha fet un nou accés, amb unes escales d'obra que ens condueixen fins a la corba on comença la galeria primitiva. A partir d'aquí presenta un fort desnivell, amb bastants nínxols a banda i banda de la paret, fins a finalitzar de cop, sense sala i sense banqueteta. Realment sembla inacabada. Aquest tram final està uns 3 metres per dessota el nivell de l'entrada.

Enric Subiñà i Coll

NOTES

- 1.- Vull agrair especialment als amics Robert Leonart i Joaquim Garcia la seva ajuda i assessorament per fer aquest treball.
- 2.- En la darrera *Sessió d'Estudis* (XXVI) vaig publicar un estudi dels hipogeu d'Argentona. Evidentment, la part específica d'Argentona era pròpia, però tota la introducció seria comuna (estat de la qüestió, cronologia i repartiment geogràfic). Per tant, ens remetem a aquella comunicació a fi de tenir una visió general dels hipogeu al Maresme i a Catalunya i, enguany, ens limitarem tan sols al que afecta a Mataró.
- 3.- «Entrevista a Maurice Broens», *Revista Cordada*, núm. 83 (Barcelona 1962), 14.
- 4.- MARIÀ RIBAS I BERTRAN I LLUÍS BALAGUER I SABATÉ, «Els hipogeu, cavitats subterrànies fetes per l'home als castells, monestirs i pagesies», *Catalunya Comtal, quaderns d'investigació històrica*, núm. 3 (Barcelona 1978), 50.
- 5.- MARIÀ RIBAS I BELTRAN, «Els hipogeu», *Els orígens de Mataró*, Premi Iluro 1963 (Mataró 1964), 197.
- 6.- MARIÀ RIBAS I BELTRAN, «Los hipogeu de Mataró. Últimos descubrimientos», *Revista Chthonia*, núm. 3 (Barcelona 1964), 42.
- 7.- JESÚS ILLA I PARIS, TONI ROCA I CASANOVAS, ANTONI MAS I MENGUAL, MIQUEL BARBENA I ANGLADA I ROBERT LLEONART I CASADEVALL, «Étude de quelques hypogées de Mataró», *Bulletin de la section française du Centre international de recherches d'archéologie chthonienne. Actes du symposium de Cordes (Occitania)*, (París 1967).
- 8.- MARTÍ CHECA I ARTASU I JORDI SERRA I SERRA, «Aproximacions a la funció d'uns hipogeu rurals i urbans a Catalunya», *Actes de les III Jornades d'Arqueologia Industrial de Catalunya* (Sabadell 1996), 511-514.
- 9.- PERE BENITO, *ibídem*.
- 10.- RIBAS, *Els orígens...*, 198.
- 11.- CHECA I SERRA, *ibídem*, 519-520.
- 12.- RIBAS, *Els orígens...*, 197.
- 13.- RIBAS, *Els orígens...*, 195.
- 14.- RIBAS, *Los hipogeu...*, 46.
- 15.- RIBAS, *Los hipogeu...*, 46.
- 16.- RIBAS, *Los hipogeu...*, 46. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense conèixer el possible estat actual).
- 17.- JESÚS ILLA I PARIS, TONI ROCA I CASANOVAS, ANTONI MAS I MENGUAL, MIQUEL BARBENA I ANGLADA I ROBERT LLEONART I CASADEVALL, «Étude de quelques hypogées de Mataró», *Bulletin de la section française du Centre international de recherches d'archéologie chthonienne. Actes du symposium de Cordes (Occitania)*, (París 1967), 43. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense tenir en compte el possible estat actual).

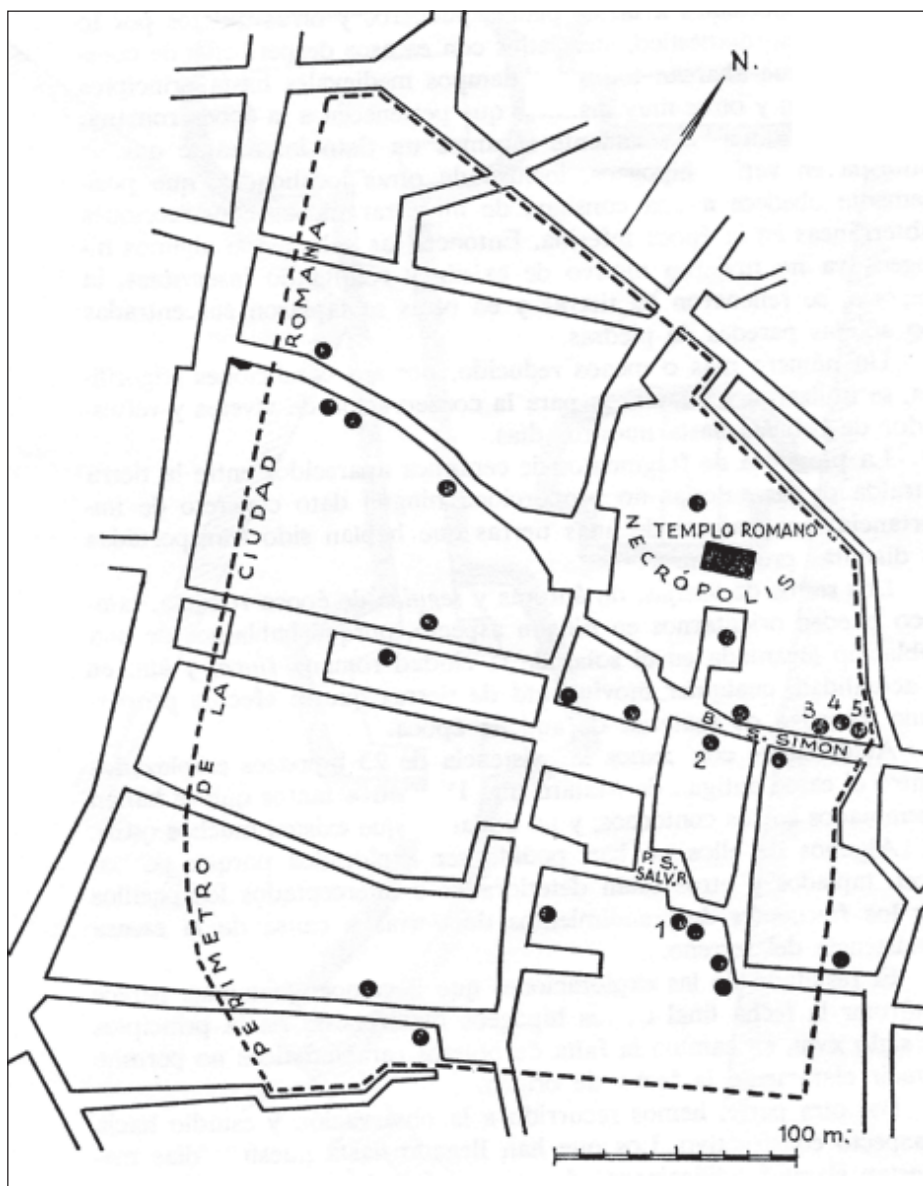
- 18.- ILLA ..., ibídem, 43.
- 19.- ILLA ..., ibídem, 44. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense conèixer el possible estat actual).
- 20.- ILLA ..., ibídem, 46. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense conèixer el possible estat actual).
- 21.- ILLA ..., ibídem, 47. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi. Aquest hipogeu segurament fou destruït en construir-hi l'actual edifici).
- 22.- J.M. YMBERN DE SISTERNES, JOAQUIM AGUILAR I VALLÈS i ROBERT LLEONART I CASADEVALL, «Sur trois hypogées inédits de la ville de Mataró (Barcelone – Espagne)», *Subterranea núm.10 - Bulletin de la Société française d'étude des souterrains*, (1974), p. 41. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense conèixer el possible estat actual).
- 23.- YMBERN DE SISTERNES..., ibídem, 45.
- 24.- YMBERN DE SISTERNES..., ibídem, 45.
- 25.- JOAN BONAMUSA, «Trobada d'un hipogeu en el carrer d'en Magí», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 7 (1975).
- 26.- J. F. CLARIANA i J. BONAMUSA, «La plaça Gran; un espai que cal preservar», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 2 (Mataró 1977).
- 27.- LLEONART, ibídem. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense conèixer el possible estat actual).
- 28.- ROBERT LLEONART, «Referenciació de nous hipogeus de Mataró», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 9 (1977).
- 29.- JOSEP LLOANSÍ RIMUNDI, «Hipogeu al carrer Bisbe Mas 29», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 8 (1976), Grup de Recerca d'arqueologia subterrània del Museu de Mataró, «Descobriments d'un hipogeu amb data de fundació (Mataró)», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 13 (1981) i Grup de Recerca d'Arqueologia subterrània del Museu de Mataró, «Découverte d'un soterrain avec date de fondation en Mataró», *Subterranea núm.40 - Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1981), 83-85. (La descripció és la que es correspon a aquest estudi, sense conèixer el possible estat actual, tot i que segurament fou destruït en construir-hi l'actual edifici).
- 30.- ENRIC PUIG I GIRALT, «Le souterrain de cal Forner (Mataró)», *Subterranea núm.66 - Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1988), 46.
- 31.- JOAQUIM GARCÍA ROSSELLÓ (director), JOAN BANÚS TORT, ISABEL CARPIO PÉREZ i SANTIAGO PÉREZ TORT, carrer de Barcelona 55-7, memòria excavació (1990).
- 32.- VANESSA MUÑOZ RUFO, plaça Gran núm. 8, memòria excavació (2003).
- 33.- VANESSA MUÑOZ RUFO, carrer de la Palma núm. 35, memòria excavació (2006).
- 34.- ESTHER MEDINA GUERRERO i ROSER POU CALVET (Atics S.L), Illa de can Cruzate, memòria d'excavació (2008).

BIBLIOGRAFIA

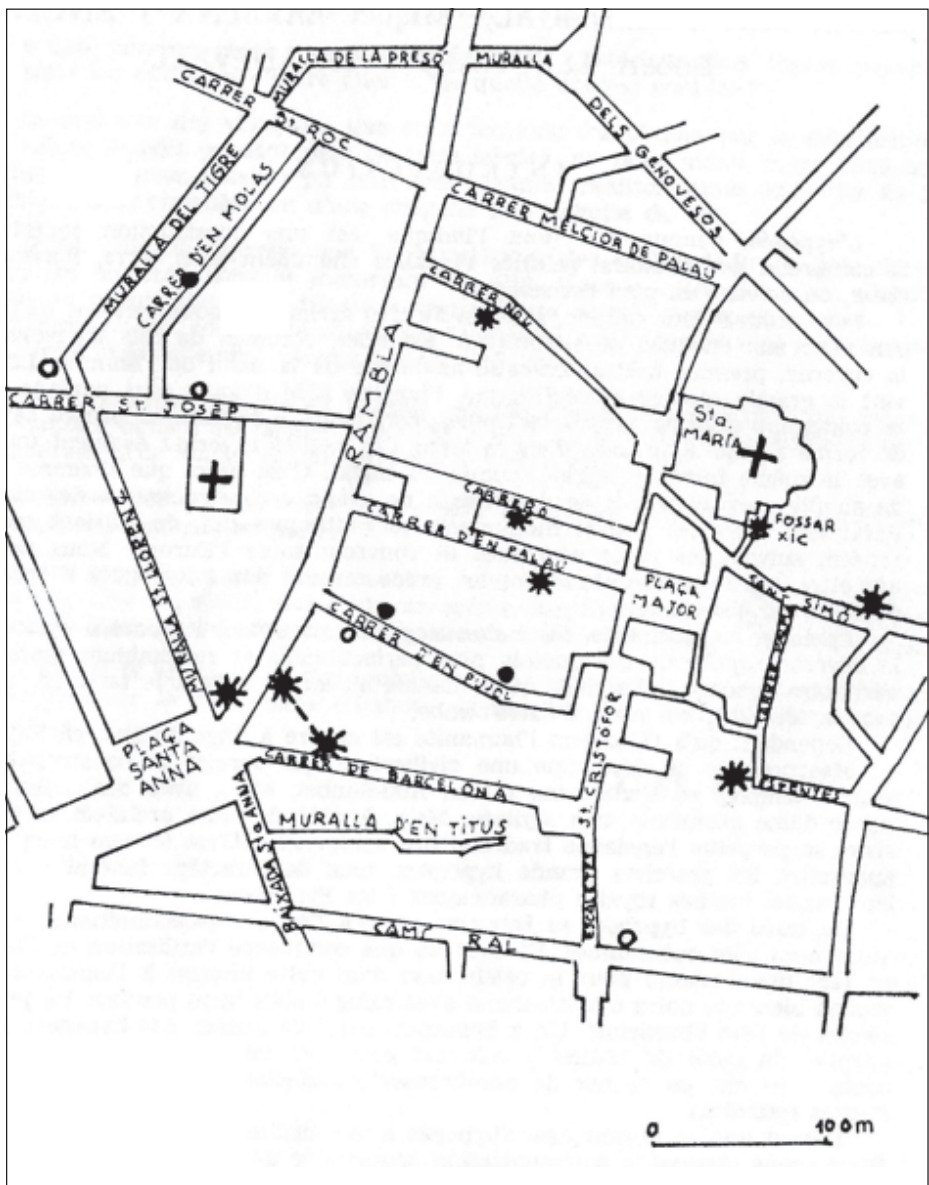
- «Entrevista a Maurice Broens», *Revista Cordada*, núm. 83 (Barcelona 1962), 14.
- RIBAS I BERTRAN, Marià / BALAGUER I SABATÉ, Lluís. «Los hipogeos anhistóricos en Cataluña», *Revista Chthonia*, núm. 1 (Barcelona 1963), 56-91.
– «Els hipogeus, cavitats subterrànies fetes per l'home als castells, monestirs i pagesies», *Catalunya Comtal, quaderns d'investigació històrica*, núm. 3 (Barcelona 1978), 14-19.
- RIBAS I BELTRAN, Marià. «Els hipogeus», *Els orígens de Mataró*, Premi Iluro 1963 (Mataró 1964), 191-200.
– «Los hipogeos de Mataró, últimos descubrimientos», *Revista Chthonia*, núm. 3 (Barcelona 1964), 40-49.
- DEL CASTILLO, Alberto / RIU, Manuel «Dos nuevos hipogeos en Villanueva y Geltrú. Hipogeo de casa Papiol (calle Mayor, 30) y hipogeo de can Fideuer (Plaza Mayor, 5)», *Revista Chthonia*, núm. 3 (Barcelona 1964), 64-67.
- ILLA I PARÍS, Jesús; ROCA I CASANOVAS, Toni; MAS I MENGUAL, Antoni; BARBENA I ANGLADA, Miquel; LLEONART I CASADEVALL, Robert. «Étude de quelques hypogées de Mataró», *Bulletin de la section française du Centre international de recherches d'archéologie chthonienne. Actes du symposium de Cordes (Occitània)*, (París 1967), 41-50.
- BROËNS, M. «Nuevas observaciones acerca de los hipogeos de Catalunya», *Revista Chthonia*, núms. 7-8 (Barcelona 1967), 113-125.
- YMBERN DE SISTERNES, J.M.; AGUILAR I VALLÈS, Joaquim; LLEONART I CASADEVALL, Robert. «Sur trois hypogées inédits de la ville de Mataró (Barcelone - Espagne)», *Subterranea*, núm.10 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1974), 41-45.
- BONAMUSA, Joan. «Trobada d'un hipogeu en el carrer d'en Magí», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 7 (1975).
- LLOANSÍ RIMUNDI, Josep. «Hipogeu al carrer Bisbe Mas 29», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 8 (1976).
- CLARIANA, J.F.; BONAMUSA, J. «La plaça Gran; un espai que cal preservar», *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme*, núm. 2 (Mataró 1977).
- LLEONART, Robert «Referenciació de nous hipogeus de Mataró», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 9 (1977).
- GRUP DE RECERCA D'ARQUEOLOGIA SUBTERRÀNIA DEL MUSEU DE MATARÓ, «Descobriments d'un hipogeu amb data de fundació (Mataró)», Secció Arqueològica del Museu de Mataró - *Memòria d'activitats*, núm. 13 (1981).
– «Découverte d'un soterrain avec date de fondation en Mataró», *Subterranea* núm. 40 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1981), 83-85.
- PUIG I GIRALT, Enric. «Le souterrain de cal Forner (Mataró)», *Subterranea* núm.66 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1988), 46-9.
- GARCÍA ROSSELLÓ, Joaquim (director); BANÚS TORT, Joan; CARPIO PÉREZ, Isabel; PÉREZ TORT, Santiago. Carrer de Barcelona 55-7, memòria excavació (1990).

- CHECA I ARTASU, Martí; SERRA I SERRA, Jordi. «Etude de la structure des hypogées rurales et urbaines de Catalogne», *Subterranea*, núm. 99 - *Bulletin de la Société française d'étude des souterrains* (1996), 74.
- COLL I RIERA, Joan Manuel; ROIG I BUIXÓ, Jordi. «Galeries subterrànies d'època moderna (s. XVI-XVIII): tipologia i propostes de funcionalitat a partir de l'estudi arqueològic», *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2003), 252-261.
- MUÑOZ RUFO, Vanessa. Plaça Gran núm. 8, memòria excavació (2003).
– Carrer de la Palma núm. 35, memòria excavació (2006).
- CANTOS RUEDA, Jose A. «Noves aportacions a la problemàtica de les galeries subterrànies d'època moderna», *Actes del III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya* (2007), 717-720.
- BENITO I MONCLÚS, Pere. «"Grutes" dans un pays sans grottes: les aménagements souterrains des maisons paysannes dans la région de Barcelone du Moyen Âge à nos jours», *Habitat troglodytique et sites rupestres au Moyen Âge. 4e colloque de Saint-Martin-le-Vieil (Aude)*, Amicale Laïque de Carcassonne i Association "Les Cruzels" de Saint-Martin-le Vieil. Rennes, Presses Universitaires de Rennes (publicació en curs).
- MEDINA GUERRERO, Esther; POU CALVET, Roser (Atics S.L), Illa de can Cruzate, memòria d'excavació (2008).

Adreça	Núm.	Nom Casa	Publicació	Croquis
Carrer de la Palma	14	Can Xammar (desapareguda)	M. Ribas. Revista Cordada. 1962	Si
Fossar Xic			M. Ribas. Los hipogeos anhistóricos... 1963	Si
Plaça Beat Salvador	4		M. Ribas. Los hipogeos de Mataró. 1964	Si
Carrer Sant Simó	2		M. Ribas. Los hipogeos de Mataró. 1964	Si
Carrer Sant Simó	13	Can Sisternes	M. Ribas. Los hipogeos de Mataró. 1964	Si
Carrer Sant Simó	15	Can Sisternes	M. Ribas. Los hipogeos de Mataró. 1964	Si
Carrer Sant Simó	17	Can Sisternes	M. Ribas. Los hipogeos de Mataró. 1964	Si
Carrer d'en Pallau	32	Can Palauet	Actes Symposium de Cordes. 1967	Si
Carreró	20	Can Cruzate	Actes Symposium de Cordes. 1967	Si
Carrer Nou	23	Can Mercader	Actes Symposium de Cordes. 1967	Si
Carrer Molas	18	Can Vallmajor	Actes Symposium de Cordes. 1967	Si
La Riera	1	Canaletes	Actes Symposium de Cordes. 1967	Si
Carrer Barcelona	48		Sur trois hypogées inédits de la ville...1974	Si
Can Vilardell (Cirera)			Sur trois hypogées inédits de la ville...1974	Si
Can Pou (Mata)			Sur trois hypogées inédits de la ville...1974	Si
Carrer d'en Magí	5		Bonamusa. Troballa d'un hipogeu...1975	No
Plaça Gran	2		Clariana - Bonamusa. La Plaça Gran...1977	No
Cami Ral	338		Referenciació de nous hipogeous matoronins. 1977	Si
Carrer Onofre Arnau	12		Referenciació de nous hipogeous matoronins. 1977	No
Carrer Nou	29	UEC	Découverte d'un soterrain avec date...1981	Si
Carrer de la Palma	12	Cal Forner (desaparegut)	Puig-Giralt. Le souterrain de Cal Forner. 1988	Si
Carrer Barcelona	55		Memòria excavació. 1990	No
Plaça Gran	8		Memòria excavació. 2003	No
Carrer de la Palma	35		Memòria excavació. 2006	No
Carrer Santa Maria	22	Illa can Cruzate	Memòria excavació. 2008	No

1964: Plànol de situació dels hipogeus. Marià Ribas 1964.

1967: Plànol de situació dels hipogeus. Jesús Illa et altri 1967.

Carrer de la Palma, 14
Can Xammar

